

Промяна на знаците: Медии и религия

1997

Съдържание:

За изследването

Промяна на знаците

Медиата като симулакрум

Персонажите:

- Бог и родина
- Църкви и Държава
- Героите на медийния разказ
- Няколко думи за разказвача

Медиините разкази:

- България с двама патриарси
- Време за прошка
- Бялата черква - една съградена мечта
- Православен храм вдигнаха мюсюлмани и християни
- Помашка държава не е реална
- Папата зове към мир
- Бог е любов
- "Аз заповядах газовите атаки"

Скритите въздействия

За изследването

Изследването "Медии и религия" обхваща периода 1 септември 1995 - 1 септември 1996 г. негов обект стават четири водещи по тираж независими всекидневника - "Труд", "24 часа", "Континент" и "Стандарт", както и седмичникът с най-голяма аудитория "168 часа" и в. "Зора", едно издание, което преди да се назове национален седмичник бе откровено свързано с тиражирането на националистически идеи.

Изучават се и изданията на основните политически сили - официоза "Дума" (на управляващата социалистическа партия) и "Демокрация" (издание на опозиционната политическа сила СДС), които все още се радват на значим интерес от страна на публиката.

Включени са и регионални вестници (от Шумен, Разград, Варна и Пловдив), които излизат в райони със смесено етническо население или са известни като райони, в които съжителстват различни вероизповедания.

Предмет на изучаване са два типа текстове - такива, в които религиозната тема не е център, но които по един или друг начин я засягат в актуален план или оценъчно (регистрирани са 1976 единици), и други, пряко посветени на проблематиката, при които обвързаността с религиозната тема е фиксирана още в заглавието (1201 единици).

Чрез различни професионални и съдържателни показатели са търсени същностни характеристики на медийната действителност на религиозната тема, социалният и политически климат, в който битува тази проблематика в България, характерни особености при конституирането на образите на различните вероизповедания.

Използваният контентаналитичен метод дава възможност за обективно заснемане на съдържанието на текстовете, както и възможност за полагането им в конкретен социален религиозен контекст.

Промяна на знаците

Публичното пространство на една посткомунистическа страна не може да не предизвика противоречиви констатации. Разнообразяването на печата и ефира бе прието като нещо саморазбиращо се. С мисълта, че медиата може да се отдели от Властта в критична рефлексия, също се свикна. Днес все по-често се забелязва колко несъщностна е еманципацията на медиите от властите и колко еднообразни са същите тези медии в своето разнообразие.

Едва ли става дума за закономерно черногледство по време на криза. Независимо от реалните си завоевания, медиите в България всекидневно сервират неподплатени с реалности текстове и заливат публиката си със словесна агресия. Посланията им се отличават с болезнена неспособност да поглеждат в бъдещето. Нещо повече: медиите старателно пазят статуквото на безсъзнателно равнище, възпроизвеждат схеми и идеологеми, умножават доминиращото мнение и с всичко това съвсем не произвеждат граждани. Те остават все така нетолерантни и към другостта, към която обществото ни като че ли успя да стане малко по-приветливо.

Съвременната комуникационна ситуация в България изявява редица особености, които са рефлексия на целия социалнополитически климат в страната. Вестниците първи се освободиха от държавния монопол и създадоха условия за медиен плурализъм. Радиото и телевизията все още нямат частна алтернатива в национален мащаб. Ето защо вестникът запазва позицията си на основен информационен източник. Коментарната му насоченост е съществена, но не водеща отправка за интереса към него. Цялостното технологично изоставане, което е невъзможно да не се проектира и в сферата на медиите, все още придържа вестниците към новинарската им функция. Тази особеност, съчетана с обстоятелството, че всяка проблематика невинаги има достатъчно значим социален повод, за да попадне в електронните медии, превръщат печата в продуктивно изследователско поле.

Проучването в областта на всяка тема може да бъде надежден подстъп към основните процеси в българската медия днес. Темата, която става повод за изследване, е религията на страниците на българския печат. Обобщеното впечатление, което създава потокът от текстове, посветени на религия и църкви, се изчерпва с лаконичното "постоянство, равномерност, средност" - поддържане на темата с неголям брой средни по обем текстове, отсъствие на особени находки и ефектни публикации, въвеждане на религиозните сюжети предимно вътре в тялото на вестника. Но това е впечатлението на невъоръженото око...

Медиата като симулакрум*

Юлиана Методиева

Още в началото на 90-те българската медиакритика отбеляза най-същностите черти на новата демократична журналистика: езиковият бум. Многотиражният независим в. "24 часа" бе регистрирал постижения в сферата на езиковото обновление, дописките в него звучаха буквално като пренесена от улицата реч. Останалите независими вестници - "Труд", "Стандарт", последваха информационния лидер. Езиковото обновление в професионалните журналистически кръгове се осмисляше като типично демократизиращ процес.

След началото на демократичните промени в България, публичната сфера жадуваше и очакваше промяна, затова и на пръв поглед промяната като че ли бе заложена именно с лингвистичното "разсъбличане" на печата. КАТО ЧЕ ЛИ този процес логично щеше да бъде последван със замяната на старите митологеми. Информационните сюжети ИЗГЛЕЖДАХА, че утвърждават на мястото на предишните тоталитарни формули нови идеи: за лично щастие и свободен избор на човека; правото му на пазарна инициатива и икономически просперитет. Медийното говорене на влиятелните вестници създаваше такава ВИДИМОСТ. Много скоро изследователите на печата установиха, че извършващата се истинска революция в лексемната среда на политическото, социално и нравствено табу по-скоро ИМИТИРА същностни промени.

Казано в термините на Жан Бодриар, случващото се в българските медии беше и един от значимите СИМУЛАКРУМИ на опитващото се да се демократизира общество.

Очакваната едновременност на еманципацията на езика на печата с **ДЕЙСТВИТЕЛНО** освобождаване на мисленето, все повече се задържаше във времето. И това донякъде беше логично, защото по презумпция, декомунизацията като социалнопсихологически процес е не само крайно сложен, но и определено бавен във времето феномен. Отделният човек схваща като посегателство върху автономната му културна идентичност всяка промяна **ОТВЪН** на парадигмата, разбирана във всичките и аспекти - политическа, но и социална; идеологическа, но и психологически-ценностна, както и битово-статусна. А падането на Берлинската стена и процесите, обхванали Източна Европа след това най-важно събитие в последното десетилетие на ХХ век, бяха за българското общество в голяма степен процеси **отвън!** Разбира се, журналистиката би следвало да изпреварва усилията на обновяващото се всекидневно съзнание. Посткомунистическата реалност обаче, поставяше всевъзможни прегради през тези процеси.

През 1992/93 година се оказа, че САМО на повърхностно езиково равнище журналистиката е еманципирана от пропагандните клишета и тежкия догматичен комунистически стил. А този факт имплицитно означава, че журналистическото мислене в пост-комунистическите медии **ВСЕ ОЩЕ** не умее ред неща, характерни за истински демократичния печат. Не умее да разчленява достатъчно териториите на гражданското от държавното; не успява да бъде последователно в позитивирането правата на човека; не познава добре отворената за диалогичност позиция. В повечето случаи българската журналистика артикулира реакциите, както на политически стерилизираните социални групи, така и на примитивно комерсиалното, включващо в себе си тесно груповите интереси и морална безпринципност. Логично следствие във вестникарската практика е и принципната предубеденост към различни казуси от индивидуалния и обществен живот, както и открито дискриминиращо отношение към различни, както етнически, така и верски маргинални слоеве.

Интерпретирането на религиозната проблематика в медиите красноречиво илюстрира тези комплицирани по произхода си, затова пък еднозначни като резултат процеси.

Когато за пръв път в България по улиците излязоха млади хора, облечени в пъстри шафрани и пееха "Харе Кришна", нито обществеността, а още по-малко вестникарите, реагираха на това отрицателно. "Еуфорията на промените" прочистваше кислородния въздух за общественото мнение: **ПУБЛИЧНОСТТА** дишаше свободно. Социалното тяло с радост осъзнаваше факта, че вече може да се измъкне от прокрустовото ложе на старата идеология, затова и раздвижването в духовната сфера се оказа жизнено необходимо. Нерядко културният обмен на нови теологични парадигми или верски модели се приемаха дори безкритично от българи, които номинално считаха себе си православни. Отварянето на обществото означаваше преди всичко за младото поколение достъп до модерни комуникативни модели, в това число и духовни. Разбира се, причините евангелски реформаторски движения от шведски тип като "Слово на живот интернешънъл", да получат такава популярност в България, не се изчерпват с всичко това. Би могло да се каже, че по принцип протестантизмът за българските условия е особено привлекателен със своя акцент върху Живота-в-Света, с либералната си теология, с ефектните си харизматични пастори, рок изпълнения по време на служенията и прочие. Още повече, че православието тъкмо за младите поколения се идентифицира с архаизъм, с остаряло и склерозирало свещеничество, абстрактност на ритуалите и не на последно място - с конюнктурно съгласителство на Българската православна църква с властта

по време на целия комунистически режим.

На свой ред вестниците добросъвестно информираха българското общество, както за източната екзотика на кришнарските мантри, така и за движението против абортите на младите протестанти. Вестниците публикуваха информации за отказа на привържениците на "Свидетели на Йехова" от военна служба, като по този повод тук-таме в законодателните среди започна да се обсъжда идеята за Закон за алтернативна военна служба. В този смисъл между публичната сфера и държавните институции, между средствата за масово осведомяване и правото на отделната личност на свобода на съвест и вероизповедание, конфликтите не изглеждаха съществени.

Отделна тема е взаимоотношенията на новото, "демократично" медийно поведение спрямо другата традиционна религия за страната - ислямът. Политическият контекст на съществуване на най-голямата етническа група в България - турската, е изключително обременен. Някогашният тоталитарен режим чрез образователната си и културна политика последователно провеждаше стратегия за идейно асимилиране на турското и българо-мохамеданското население. През 70-те години режимът засили до крайност тази стратегия, като започна т.нар. "възродителен процес" - насилствена промяна на имената на гражданите с турско етническо самосъзнание, изповядващи ислям. Посегателството към религиозната символика, храмовете, богослужението на мюсюлманите достигна такова равнище на варварство, каквото никога между българи и турци след Освобождението от османско присъствие не се е случвало! След десети ноември създаването на Движението за права и свободи бе достатъчен гарант за мюсюлманите да съхранят своята, както етническа, така и верска идентичност. Изучаването на майчиния турски език вървеше успоредно с позволените най-накрая религиозни практики на мюсюлманите, а реставрацията или строежи на джамии, както и нормалното културно взаимодействие между ислямската религия и съществуващите по райони православни и евангелски вероизповедания, не звучеше по никакъв начин застрашено.

През началото на 1993 година идиличното съжителство между медиите и личността, избрала своя църква и вяра в бог, се наруши. Причината за това е функционирането на новите религиозни формирания в социум, който е трудно да бъде интерпретиран в еднозначни категории. Във всеки случай бихме могли да открием някои от възможните отговори. Така например, съдейки по беглите социологически данни, натрупани в интересувания ни период след промените, българската духовна идентификация изглежда качествено различна. Увеличиха се вярващите в бог, което обаче не означава промяна на основната духовна доминанта. Иначе казано, независимо, че нараснала част от българите се самоопределят вече открито като християни, секуларизираната духовно-идейна парадигма си остава. Тази парадигма е резултат както от култивирания през последните 50 години комунистически атеизъм, така и от общите модерни и постмодерни процеси, като не бива да се забравя специфичния български културен и духовен контекст.

Освен нееднозначността на българската духовна идентификация, се прибавя и друго: Усложненият тип взаимоотношения между членовете на новите църкви със собствената им среда. Първият взрив от недоброжелателна информация, подадена на медиите, принадлежеше на родители, чиито деца бяха направили своя нетрадиционен, затова и посрещнат в повечето случаи с враждебност, религиозен избор. За психиката на възрастното поколение този избор се оказва дълбоко неприемлив по различни причини. Може би най-същественото неодобрение се отнасяше към верското усърдие на новопокръстените им деца, което включва и откриването на РАЗЛИЧНИ от тези на старата генерация морални ценности. В съвкупността от поколенчески и културни противопоставяния е и отказът на младите от познатите начини на "светско" поведение - гледане на телевизия, дискотечен стил на живот, към което се прибавя и "непонятното" в повечето случаи предпочитание към теологична книжнина, вместо светска или екшън литература. С протест бяха посрещнати още: въздържанието от месна храна (вегетарианският възглед като съхраняващ живота на последователите на Обществото за Кришна съзнание); отказът от военна служба (пацифизмът на "Свидетелите на Йехова"); контрол и ограничаване на ценностите на консумативните общества (моралният ригоризъм на евангелистките "Слово на живот", "Войни на Христа", "Рема", "Еммануил"). Една добра илюстрация на конфликта "традиционно-ново" е категоричното неприемане от страна на родителското поколение на избора на децата им, участващи в мунистките структури. Истинска паника предизвикват названието "Международна организация за изследване на Принципа", или фондация "Ашока", "Логос", и др. Обединителната теология на Муун, една от популярните поради своята достъпност теологии на Новите религиозни движения, по правило привлича добре образовани млади хора, което още повече засилваше броженето срещу българските студенти-мунисти. В този случай, поведенческият и културен конфликт избухва на базата на съвършено непознатите за православна страна като България месиански идеи на преподобния Муун. Негативна е и реакцията към членовете на организацията, които продават произведения на изкуството по улици и заведения, не само за да събират средства за Обединителната църква, но и за да привлекат нови последователи. Фрустриращо въздействие оказва върху патриархалното българско общество информацията за колективните женитби на мунистите някъде по света, резултат на избора и благословията на южнокорейския Месия.

Медийната реакция към мюсюлманите е в голяма степен непроучена, социологични данни в тази област до 1995 г. практически липсват. Затова и разсъждаването по аналогия с разпознатите дотук процеси на социума към религиозното съживление сред християнски и полухристиянски религии в страната ни след десети ноември, би било ненаучно. Ислямът се обговаря в медиите при нужда, като основната му "употреба" е обикновено политическа. Ако се отнася до българските условия, то привържениците на Аллах по-често се представят като

изостанали, акцентира се на дискриминационното отношение към жените. Категорична е реакцията към ислямистите в Алжир или Афганистан. Едновременно и медиите, и обществото си "доказват", както тяхната социално-патологична същност, така и заплахата на светската държава от ирански тип. Чисто конюнктурно артикулиране на българския ислям се поражда при политическо напрежение около местни или президентски избори, като тук основната карта, с която медиите "играят" е откровено националистична, посткомунистическа. Натрупването на разнообразни пластове в описваната конфликтна зона между медиите и религиозните свободи на гражданите, неизбежно се корени в "сигналите" на неодобрение, които традиционно мислещите, или чисто атеистично възпитаните слоеве в България, подават на медиите. На свой ред вестниците, тиражиращи сигнали само от едната страна на общественото мнение - това на неодобряващите и неразбиращите новите духовни явления, попадат в "капана" на демократичното. Въпреки че по условия новият демократичен печат би следвало да отстоява плурализма, в това число и религиозния, това не се случи! Особено красноречив е примерът с авторството на влелите свежа кръв в нови и стари вестникарски издания млади журналисти. Лишени от възрастови предубедености или комунистическия манталитет на старите си колеги, те се оказаха силно затруднени между личната си позиция и...очакванията на читателската им публика! Публика, която осигурява продаваемост на комерсиалните издания, в които тези журналисти работят.

Разбира се, съществува и още един отговор за нетолерантността на обговаряне на религиозната проблематика в медии. Става дума за собствен културен прочит на събитията, които както отделните ключови фигури в медийното съсловие, така и редовият репортер би трябвало да притежава. Този културен прочит обаче е крайно затруднен, дори - дефицитен! Получава се и допълнително затрудняваща коректността на поднасяне на информацията "интерференция": на практика читател и журналист взаимно се облъчват, а неразбирането на първия става стратегическа част от вътрешната авторова поръчка на втория. Иначе казано, познавайки своя читател, журналистът му подава очакваната информация. На свой ред читателят ползва журналистическата информация като надежден ключ за разпознаване на събитията! Фактически посредник и читател през цялото време стоят на едно равнище на незнание и неразбиране спрямо протичащите процеси, като динственото, което се случва, е да се увеличава стабилно самото незнаене и неразбиране!

Описаните дотук процеси представляват засега трайна симптоматика на новата демократична журналистика. Става дума за подмяна на информацията със знаците на информацията! Отново особено типичен е медийният случай със "сектите". В българският печат понятието "секта" извън употребата му в чисто политически контекст беше непозната. От края на 1992 година и началото на 93-та вестниците всъщност практикуват подменяне на информацията в собствения ѝ смисъл на думата с такава, с такава, която носи външни белези на медийното информиране. Примери с жанра "интервю" са особено красноречиви. Изглежда, че журналистът е готов да обсъжда проблема, с което печели доверието на читателя. Дава се трибуна на говорител или на "анти-секти" движението, или на държавна институция, която има идеологически негативно отношение към новите религиозни движения! Имитирана е диалогичност и воля за разкриване на истинността на феномена "нови религиозни движения": Събеседникът казва своите "доказателства", - "не харесва, защото не разбира, не разбира, защото не харесва", и никой не му противопоставя друго мнение!... В публичната сфера се натрупва изключително негативно говорене спрямо новите религиозни движения, но и не само за тях: сектантите използват наркотични средства, тях ги хипнотизират и програмират, четат странни книжки, не искат да ходят на военна служба, агресивни са, защото не зачитат православния канон...

Изследването "Медии и религия" дава навременна възможност и коректност на научните изводи. Проблемите на българските вестници заявиха цялата си острота едва в последните три години, като в голяма степен някои от тях - като отношението към верското самоопределение на българина, се оказаха *post factum* един от значимите проблеми. Назоваването и на не-събитията в обществения живот с представянето им като събития във вестниците, очерта неочаквано остро темата за симулакрумите. Окупацията от журналистиката на това празно поради повече от половинвековния тоталитарен атеистичен режим място, създаде предпоставка за брутално разхерметизиране на социалната, политическа, културна и мисловна сфера. Медийните симулакруми станаха причина за буквални аномалии, както в психологическото поле на отделната личност, така и в сферата на действие на институции, призвани да гарантират демократичния ред, закони и ценности на обществото. Медиите наложиха чрез дискурса си моралната, но и правна "аура" на събитията, свързани с религиозното самоопределение на човека. Приемането на един дискриминационен закон от българския парламент през 1994 г., насочен срещу "ограничаването достъпа на чужди религии, нарушаващи българската идентичност", бе напълно позитивиран в масовото съзнание. Всъщност, логичен се оказа и статусният бумеранг, който самите журналисти си осигуриха: вместо посредници и защитници на обществените интереси в сферата на правото на човека на свой избор на бог и съвест, българското медийно слово се сдоби със стабилно добър рейтинг на борсата на посткомунистическата държава. В лицето на журналистиката някогашната атеистична идеология успя да поддържа актуални рецидивите на нетърпимост към другомисмието, към метафизичните опори на крайните въпроси на човешкото битие.

Персонажите

Снежана Попова

В страни, в които религиозната тема е имала повече от скромна публична артикулация десетилетия наред, медийната рефлексия върху религията като че ли започва в последните години и се появява на празно място. Подобно небрежно наблюдение е дълбоко измамно. Писането за религия в българския печат се появява не след колективна амнезия, а след колективен сън, разбъркващ връзките в дълбока колективна памет. Възраждането на темата е белязано от "работата на съня", от реконструкция на спомени, образи, представи.

Бог и Родина

Завръщането на религиозната тема по страниците на българския печат предполага тази тема да се яви обвързана с ценности - индивидуални, социални, на националната общност. Погледът към резултатите от направеното проучване показва, че по страниците на изследваните вестници най-обемен е масивът от текстове, посветени на традиционното българско вероизповедание - християнството от източноправославен обряд (50% от общия брой на текстове). И че в тези текстове традиционното вероизповедание е било представяно преди всичко като скрепящо ценности на националната общност - поддържане на традициите (14%), националното съхранение (10%), българската държавност (8%).

Образът на Бог и Родина, съединяващ небе и земя, дух и тяло, възстановява връзките с естественото човешко желание за пълнота и възражда колективни спомени. И наглед е безспорно - Бог застава до Родина, за да именуват заедно една нация, върху която мнозинството безпрепятствено пренася, по думите на Едгар Морен, детски чувства от семейството. Но точно толкова възможно е Родина да застава до Бог, за да си възвърне позициите, отстъпени в дългите години на нисък поклон пред идеологемата на социалистическия интернационализъм.

Връзките на православието с традиции и национално съхранение са основни акценти, поставяни не само от всички изследвани вестници, а и от всички български медии.

Образите на по-значителните по мащаб на разпространеност вероизповедания в България (преди всичко мюсюлманството, но и католицизмът, протестантството, арменската църква) биват обвързани с ценности на националната общност в единични текстове от изследвания масив. Без да е изненадващ, този резултат е показателен - медиите не отказват на традиционните малцинствени вероизповедания място в голямата общност, но им го посочват в нейната периферия. Що се отнася до нетрадиционните вероизповедания, изследваните вестници (с нищожни отлики в подходите) са неумолими: "чуждите", "други", "външни" религии са агресори, трябва да бъде пазен от тях "собствения дом".

Църкви и държава

Отношението между вероизповедания и държава също носят белези на обноси от миналото. Тоталният контрол на държавата върху църквите в периода преди началото на демократичните промени бе последван от острата политическа поляризация, характеризираща българското посткомунистическо общество. Тази поляризация не отмина вероизповеданията и им попречи да добият автономност от държавата и нейните институции. Естествено не доби автономност и религиозната тема в медиите.

На страниците на изследваните вестници православието и ислямът се разкъсват от противоречия, които са фактическа проекция на политическите. За нетрадиционните деноминации се пише като за вероизповедания, попадащи под санкциите на държавата, която със законодателна промяна от 1994 г. фактически отне на повечето от тях регистрацията и съответно - правото на дейност.

В проучения период религиозната тема се появява най-често във връзка с политиката (15% от всички регистрирани комуникативни единици). Макар собствено религиозните инициативи (ритуали, празници, религиозно поведение и т.н.) да пораждаат самостоятелен и немалък масив от текстове, като цяло значителни ги превъзхождат по количество текстовете, в които религия и държавни институции се държат ръка за ръка. Традиционни връзки между религия и култура, морал, бит и семейство се озовават в дъното на рейтинга на събитийните поводи. Неавтономната тема "религии" лесно се въвежда в еднотипни повествователни схеми, които направеното проучване ясно изявява.

Разбира се, за един чуждестранен читател едва ли е лесно да приеме мисълта, че традиционното вероизповедание (православието) в България може да има двама патриарси (легитимен и нелегитимен), а "второто" вероизповедание (ислямът) - двама мюфтии (също легитимен и нелегитимен). И че текстове, посветени на религия, могат да избилстват от лексеми, означаващи раздвояване, умножаване, загубване на цялостта. Чуждестранният читател може би трудно ще долови и огорчението, белязало едно (от много подобни) вестникарски заглавия - "Всеки българин със свой Бог".

След периода на "съня" религиозната тема в българските медии осъмна като богата наследница - възкресителка на архаични обобщени представи и действена участничка в създаването на новите митове.

Героите на медийния разказ

Много са данните в проведеното изследване, които позволяват да се проследят действията на различни религии като обобщени или въплътени субекти. Един от тях е изследването на интертекстуалните връзки в заглавията. В общия случай в изследваните български печатни издания заглавията представляват кратък и синтетичен наратив, самостоятелен малък разказ, който функционира както във връзка с текста, така и като самостоятелно послание. Те поднасят "в резюме" *действащи лица и практики*, чрез които тези лица са показани. Заглавията "трупат" схеми, герои, действия и връзки между тях в своеобразен свръхтекст - път към обобщеното съдържание.

Православие: в търсене на авторитети

В обемния масив от близо 460 заглавия, в които православието (църквата: институциите и ръководителите им, последователите на религията) е действащ субект, най-често този субект *е въплътен в личности*, поставени високо в йерархията на православната църква: патриархът Йефимий II и Максим, Пимен (претендент за патриарх), неколцина конкретни владци.

Лексемите, именуващи действията на Максим, се разполагат в две полета: 1. Обичайни за висш духовник действия - ритуални (освещава, отслужва) и (по-рядко) от личния му живот. 2. Батални действия с предимство за глаголите "бойкотира", "превзема", "завзема", "брани" (типологично заглавие: "Синодалните командоси на Максим завзеха свещоливницата"). Главата на българската православна църква се оказва колкото духовник, толкова и войник - трудно съвместими занимания.

Претендентът за патриарх - Пимен - е представен главно чрез съвършено нетипични за духовник действия - посегателски (иска, заварди, взема), както и като обект на санкции (анатемосан, спрян от полицията). Привържениците на неофициалния Синод често биват наричани "разколници", а общият семантичен "повей" напомня текстовете за война, макар и не така "модерна", както тази в Персийския залив. В същия план са представени и най-често споменаваните владци, въввлечени в църковните борби.

Следващата група лексеми, показващи православието като субект, са *институционално доминирани* - Синод (официалният), църквата (Българската православна църква). Действията на висшата църковна институция се съсредоточават с превес в 1. Отношенията с държавни институции (най-вече правителството); тези действия са главно колаборационни (преговаря, разчита, очаква, плаче за пари) и 2. Отношенията с претендентите за църковната власт (преговаря с разколниците, бистри разкола).

Обобщенията за православно християнство в България (църквата, Българската православна църква) са "употребени" отново в църковни схватки. Църквата като цяло е "сърдита", тя е в "траур", нейните камбани "бият на умряло" - все заради църковния разкол.

Появата на висши духовници и религиозни институции като субекти на предимно нерелигиозни действия постепенно отнема смисъла им на символи на православно вероизповедание. Тези линеещи символи трябва да бъдат заместени и медиата се обръща към колективната памет в диренето на заместители.

Заместителите са постоянни (за по-дълъг период от време) или епизодични

действащи лица - личности и групови субекти.

Един сериозен масив от заглавия в изследвания период са свързани с един безспорен от десетки години български авторитет - пророчицата Ванга (починала през август 1996 г.). В изследваните текстове Ванга парадоксално или не неотклонно бива свързвана с православието и показвана като бъдеща светица именно в този канон. За всекидневното съзнание Ванга се осмисля от медиите като висша инстанция на православната вяра, благодарение на самоопределението ѝ в тази вяра.

Като своеобразна инстанция на православието е представен и отец Боян Саръев, посветил се на своята свещеническа дейност и покръстил в последните години немалко българи мохамедани (българи, приели насилствено исляма преди векове) в Родопите. На отец Саръев вестниците също предоставят правото да се произнася, да "казва", и то все важни неща за православието; отецът е един от авторитетите, лансирани от медиите.

Към тези два медийни образа на авторитети се присъединява груповият образ на български свещеници, които с чувство за мисия вършат делата си в различни населени места.

Наред с персоналните и институционални превъплъщения на православния религиозен субект, в текстовия масив добре се откроява и образът на последователите на православната вяра. Този *съвкупен субект* е пъстър и се гради чрез голям брой заглавия. В тях само няколко пъти следовниците на традиционната религия получават обобщаващото название "православни". Те са конкретни - младежи, жени, деца, старци, българчета, затворници, кметове, интелектуалци, бащи, художници, дори шефове на банки, българи, народ и т.н. и строят храмове, получават благословия, откриват параклиси, събират пари за църкви и т.н. Сред тях застават даже мюсюлмани и българо-мохамедани, които приемат православието. Както се забелязва, именно многоликият субект на православните християни, както и подобрите от медиите авторитети, укрепват и възпроизвеждат вярата, така да се каже въпреки делата на своите духовни пастири.

Ислям: деперсонализираният съжител

По образите на своите герои "второто" вероизповедание съвсем не прилича на православието. Най-често субект на действие при исляма са неговите последователи, представени чрез нечленувани съществителни - *МЮСЮЛМАНИН, МЮСЮЛМАНИ, ИСЛЯМИСТИ*.

Мюсюлманите биват представяни в действия, за чието именуване най-често се използват модални глаголи, изразяващи желания, намерения, интенции (искат, призовават, протестират). Мюсюлманите са представени като общност, която иска, която има претенции (главно към държавните институции).

Когато заглавията започват с "мюсюлманин...", в текста винаги става дума за конкретни личности, които имат и други принадлежности, освен верската. *Мюсюлманинът* е представен чрез действия, различни от тези на "мюсюлманите" - неговото здраве е застрашено от строги и дори жестоки религиозни ритуали (умря при молитва, колабира заради пост).

Що се отнася до *ислямистите*, то те "колят" (алжирските ислямисти), "бунят" (Родопите), "трупат влияние в Турция". Към тях се прибавят ислямските фундаменталисти, които "сеят раздори сред мюсюлманите у нас".

Очевидното е, че докато действията на мюсюлманите са представени предимно с "неутрални" лексеми, то действията на ислямистите са представени с предпочитание към лексеми за социална патология. Освен това внимателният читател забелязва, че мюсюлманите са вътре, а ислямистите - извън страната. В българските вестниците мюсюлманин и ислямист не са синоними: ислямист се оказва "опасна степен" на мюсюлманин, "чужд мюсюлманин". А лексемата "мохамеданин" най-често именува българите, изповядващи исляма.

Че ислямистът е твърде опасен личи и от следваща група субекти - ислямски емисари, сектанти с чалми. Те "агитират", "плъзват" по Родопите. Опасността се засилва с твърдението, че става дума за нетрадиционни ислямски деноминации - опасната лексема "секта" звучи направо зловещо, когато е придружена с прилагателното "ислямска".

В позиция на субект в посветените на исляма текстове се появяват и геополитически индикатори - Турция и Анкара. Повечето действия на тези субекти са агресивни и експанзивни (пр. "Турция: ислямски фундаментализъм в действие", "Анкара ще ни тъпче с ислям"). Като субект в заглавията на текстовете, посветени на исляма, се появява неколккратно и етносът - турци, турчин - и в тези случаи произвежданото действие е застрашително (кроят мюсюлманска колония, бродят, искат костите на Св. Николай).

Следващата група субекти оформят ислямските институции и техните водачи - главният мюфтия Недим Генджев, претендентът за поста му Фикри Сали, мюфтии, мюфтийство. В едно число от анализирани заглавия извършваните от тях действия са всекидневни, съответни на функциите на религиозни институции и техни ръководители. Отново се очертава голяма група модални глаголи (иска, обявява се против), които уплътняват вече очертал се образ, както и "батални" лексеми - "превзеха", "зове за джихад" (в Босна).

Не осъществяват съществени натрупвания, но все пак съществуват случаи, в които субекти на действие се оказват едновременно християни и мюсюлмани, които строят заедно църква или "живеят заедно като българи в набедената им помашка земя".

Образът на мюсюлманина е в много висока степен деперсонализиран. Мюсюлманите рядко показват конкретни лица и много често биват назовавани чрез верската си принадлежност - утвърден похват за подчертаване на отликите им от мнозинството.

Нетрадиционни деноминации: недопустимият Друг

Героите на вестникарски разкази за действия на нетрадиционни деноминации са най-често секти и сектанти и това правило се спазва дори в текстовете, в които е съвсем ясно за последователите на кое вероизповедание иде реч.

"Секти" по страниците на изследваните вестници е основен сигнал за опасност. Те "нахлуват", "ловят души", "плъзват", "зарибяват", "атакуват", "вербуват". Анализът на глаголите, именуващи действията на "сектите", изяснява няколко основни типа действия, чрез които те биват показвани по страниците на печата. Най-напред, те са експанзивни, нападателни (настъпват, нахлуват). Сетне, не "нападат" не само с приетите средства на битката, а подло, подмолно, извършват поплъзновение (плъзват, пускат пипала, омотават). Накрая, те се вмъкват със свои цели, много често противодържавни (шпионират, ровят, изнасят от страната; най-често така биват описвани Мормоните).

По страниците на проучените вестници важи неписано правило - колкото по-обезличен е субектът, с толкова по-голяма лекота се леят тъмните краски. Това намира израз в съчленяването на собствено наименование на нетрадиционно вероизповедание със "секта", т.е. с лексема, отбелязваща тялото, чиято част е вероизповеданието - "сектата Свидетели на Йехова", "сектата Еммануил", "сектата на Муун". Често към този "фон", в който се вписва вероизповеданието, се присъединяват и оценъчни лексеми от групата на прилагателните - "незаконна секта...", "забранената секта..." и т.н.

"Сектантите" са малко по-конкретни герои и също се делят на типове. Първият е сектантът-жертва. Той най-често се самоубива или се опитва да се самоубие - скача от висок етаж или ритуално се лишава от живот. Към този герой се проявява съчувствие и неговите страдания се разказват за назидание. Другият типаж е *сектантът-активист*, който е носител на зло. Той разпространява книги, крои планове, отличава се с неудържима агресивност. Мрачните конотации на лексемата "сектант" също понякога се подсилват с определения - "сектант-убиец", "луди сектанти".

Когато субектът на нетрадиционна деноминация е конкретен, от плът и кръв, медиата често предпочита да заяви неговата принадлежност към "чуждите, другите" още в заглавието - "директорка-сектантка", "летец-муунист", "донаборник-врекъл се на Йехова".

Проучването показва, че темата за нетрадиционните деноминации се поддържа с постоянство и много често се храни с информация, почерпвана от чужбина и отнасяща се до вероизповедания, които нямат (или не се знае да имат) свои последователи в България (Аум, Орден на храма на слънцето). Тук влиза в действие друго неписано правило - колкото по-далече и по-непознато, толкова по-схематичен и ненюансиран образ. Така нетрадиционните деноминации се въплъщават и в *сектанта-чудовище*, който готви ядрено оръжие и атентати, ръси бацили и е способен да убива бебета.

В горните редове прозира механизъмът на иначе банални силогизми (поднесени в заглавията като ентимеми):

- директорката/летецът/донаборникът са сектанти;

- сектантите изповядват вероизповедание, което опасно застрашава живота им/кара ги да стават убийци/може да ги доведе до лудост;

- сектите са вероизповедания, които идват "отвън"
като нашественици/действат подмолно и противодържавно.

Елементарно, но едва ли невъздействено, след като тези силогизми заснемат стари и съвременни стереотипи за Малцинствения Друг.

Няколко думи за разказвача

И неизменно стигаме до разказвача, чрез когото до публиката достигат текстове с религиозни сюжети и вярващи герои.

Числата от изследването показват предимство за неизясненото авторство - 33% от текстовете са подписани "колективно" (с името на вестника), а други 22% илюстрират още по-малко отговорната практика "авторът не се посочва". Съвсем не е изненадващо, че с неясно авторство са най-често текстовете за нетрадиционни вероизповедания. Конкретни личности са се подписали под 43% от регистрираните текстове. Незначителен е оповестеният професионален обмен между медии.

Няколко са изданията, които имат утвърдени автори по темата (пишещи поне веднъж месечно) - в. "Демокрация" (четирима), "Труд" (трима), "Дума" и "Стандарт" (по двама). Доста от включените в изследването издания обаче нямат или разполагат с един изявен в темата журналист. Дори когато вестниците работят с широк кръг външни автори, трудно е да се съдържи подозрението, че много вестници поверяват писането за религия на един човек или го оставят да се разгръща "стихийно". "Стихийно" в общия случай означава - "по схемата".

Православието е показано най-често въплътено в личности, поставени високо в църковната йерархия. Тези личности обаче действат повече като войници, отколкото като духовници.

Когато православието действа чрез институциите си, то отново действията му са недотам типични - сътрудничи с държавните институции и враждува с претенденти за църковната власт.

В стремеж да запълнят освободеното от собствено-църковни авторитети място, медиите лансират като инстанции на православната вяра (вече) покойната пророчица Ванга, конкретни свещеници.

Многолик съвкупен субект на православно християнство също се прибавя към новите авторитети, за да бъде поддържан позитивния образ на вярата, въпреки делата на духовните пастири.

Персонажите на исляма не попадат в аналогия с тези на православието. Образът му е доминиран от "събирателни": мюсюлмани, ислямисти, мохамедани.

"Мюсюлмани" биват наричани последователите на исляма вътре в страната, "ислямисти" - извън пределите, а "мохамедани" според изследваните вестници са българите, приели исляма по историческа съдба.

Ислямистите са свързани с геополитически сили (Турция, Анкара), които имат главно експанзивни намерения и действия.

Ислямските институции и техните водачи също не са чужди на батални действия, аналогични с тези в православието.

Персонажите на нетрадиционните деноминации са най-често "секти",

все едно дали става дума за неуточнено или за конкретно и известно вероизповедание.

Правилата при писането за "сектите" и техните действия са: колкото по-обезличен е субектът, толкова по-малко се пестят черните краски; колкото по-далече е действието, толкова по-еднозначно негативен е образът на вероизповеданието.

"Сектантите" се поделят на няколко типа: сектанти-жертви, сектанти-активисти, сектанти-чудовища.

Писането за "секти" най-ясно изявява медийни стереотипи, които имат по-широка валидност.

Медийните разкази

Мария Дееничина

Медийните разкази открояват характерни повествователни схеми, залегнали в основата на представянето на всяка религия. Образът на отделното вероизповедание може да се разглежда като съграден върху доминираща, специфична за него опозиция. Природата на отделните опозиционни двойки се определя по принцип от водещите отношения, в които е показана религията.

България с двама патриарси

Образът, който медиите градят за ПРАВОСЛАВИЕТО чрез различните разкази, може да се разположи върху една главна опозиция на действия - съгражда - руши. Тя корелира пряко и с основните двойки ценности, чрез които е представено вероизповеданието. Като цяло то е показано едновременно като свързано с традициите (159) и като вътрешнопротиворечиво (197), както спомагащо за социалното съхранение (113), така и нечуждо на социалната деструкция (25), скрепящо българската държавност (90) и обвързано с нейното подриване (15).

Въпреки че ясно се очертава позитивен образ на православието, във водеща позиция застават и ценности, свързани с негови негативни страни и прояви. Ако използваме метода на приближението, основната наративна опозиция придобива следния вид:

Съгражда (се):	Руши (се):
1. Възвръщат се традициите; преосмислят се ценности	Руши се единството на църквата
2. Съгражда се, дарява се, отстоява се	Рушат се храмове, оскверняват се светини, подриват се ценности

Основното гравидо в образа на православието е темата за *вътрешната му противоречивост*, извлечена от множество публикации, посветени на различни църковни конфликти. О огромно преимущество звучи мотивът: Българската православна църква е разединена, в нея властва *разколът*, вършат се *самоуправства*, води се *борба за надмощие и власт*. Водеща семантична нишка е наличието на два синода (или *Двусинодието*) и борбата между тях.

Наративите към проблематиката на отделните вестници се определи пряко (при партийните вестници "Дума" и "Демокрация") от отношението им към църковния конфликт или непряко или завоалирано при "чисто" информационните издания ("24 часа", "Труд", "Стандарт", "Континент", регионалните вестници "Шуменска зоря", "Екип 7" (Разград) и "Народно дело" (Варна), както и седмичниците "168 часа" и "Зора").

За "Демокрация" новият български патриарх на първата легитимна православна църква е Пимен, а анатемосването му е неканонично.

"Дума" не създава директен негативен образ на Пимен, а чрез разкази за отделни прояви на Патриарх Максим цели да внуши единствената легитимност на неговия синод.

Основен подход на "Демокрация" за разобличаване образа на опонента е да се внушат връзките на Максимовия синод (Стария синод) с Комунистическата партия (свързани с комунистическия екслидер Т. Живков и длъжни да напуснат сцената с него) и със Социалистическата партия сега (разколът в църквата се провокира от Максим и премиера Виденов; Виденов е обещал свещоливницата на Максим и т.н.).

Вестник "Труд", най-публикуваният за православието вестник, Максим като правило се появява български патриарх и съобщенията за отделните му прояви са именно в качеството му на такъв. Пимен обикновено е наричан с името си или Дядо Пимен; проведеният от него църковно-народен събор и Синодът му са "Пименови". И тук си приплъзва подходът, че свързаните с Максим структури са креатури на комунистическия режим, затова например той "брани с цитати на Живков" или виновни за разрушението на църквата са БКП и дядо Максим.

Подобен е подходът към основната тема за православието и в останалите вестници. Без пряко да се взема отношение кой е легитимният патриарх, потчти винаги има по-завоалирани или по-явни внушения, че Светият синод (на Максим) е тясно свързан със структурите на властта и непризнаването на Пимен се дължи ако не изцяло, то в най-голяма степен - на правителството. Обратното послание е: Социалистическият кабинет е с Максим или Максим служи на социалистическото правителство.

Време за прошка

Основното внушение в тази насока се съдържа и в посланието: Разколът в православната църква води до деморализация на паството. Митологемата за *единството като сила* е останала в българската памет още от приказката за пръчките на Кубрат (Кубрат, бащата на основателя на българската държава Аспарух, завещал на синовете си да са единни, за да са силни, защото отделната пръчка лесно може да бъде пречупена за разлика от целия сноп). Тя има преки фолклорни отправки и в самото си заглавие - "Духовници изтъргуваха белите манастири". Мотивите от известна българска песен актуализират и конкретизират фолклорното звучене на посланието.

Други медийни внушения са свързани с необходимостта да се възродят и отстояват *ценностите* (Във всеки български дом трябва да има една икона); да се опазва *духовното начало* ("Пазете душите си!"); да се дава *отпор на злото* (И Христос е бил жесток към тези, които вършат агресии).

Вестник "Демокрация" извежда специфичен наративен подход към проблематиката. Той откроява темите за мъченичеството и на *жертвите на комунизма* и заедно с другите издания помества (най-много) публикации за възраждането на позабравената връзка *Бог - цар* (по повод посещението на Симеон в България), която има устойчиви корени в колективното съзнание, където те като правило са се отъждествявали със сила и власт, с упование и вяра.

Така позитивните ценности, противопоставени на вътрешната противоречивост на религията, открояват православието преди всичко с положителните му характеристики и извеждат на преден план конструктивното начало при конструирането на образа му в медиите.

Бялата черква - една съградена мечта

Тук в конкретните примери за различното отношение към религиозните светини се изправят ценностите на *вярата* срещу *деструктивното начало*; *милостта* срещу *жестокостта*. Пронизва се мотивът за религията като нравствен коректив и подкрепа на доброто у човека. Образът на устояващия и укрепващ български дух чрез съпричастност към църковните инициативи е в еднакъв положителен контекст във всички издания.

Многопластовия образ на православието, който се опитахме да подредим най-окупнено в няколко двойки, носи жизнеността на медийното си битуване и разнопосочността, която е получил при съответната журналистическа интерпретация.

Православен храм вдигнаха мюсюлмани и християни

Опозицията при представянето на **ИСЛЯМА** може да се потърси на географски принцип. Тогава ясно се открояват "*вътрешен*" (извлечен от събитията вътре в страната) и "*външен*" (случващото се извън България) наратив и всеки от образите на вероизповеданието получава свои специфични характеристики.

Обичайното място за действие на исляма е в България, като тук изключение прави в. "Зора", който показва явна склонност да говори за религията въобще, в наднационален текст.

Преобладаващите негативни характеристики при обрисването на исляма и налагащото се като цяло впечатление за отсъствие на конкретен негов образ в медиите, навеждат на мисълта, че трябва да се търсят два самостоятелни подхода за съграждане на представата за него - проявите му вън от и вътре в нашата страна.

Във вътрешната обрисовка на исляма като че на първо място излиза противоречието - от една страна мюсюлманите са хората, с които живеем, а от друга - те са непознати, чужди, "други".

Тази опозиция може да се илюстрира и само с една тематична област.

Като неотменима съставка на религиозната тема и тук (както и при православието) присъства мотивът да уважаваш традициите се; да изпитваш необходимост да съградиш, да дариш, за изразиш почитта си към религията.

Но при представянето на исляма присъстват и някои внушения за евентуалната опасност и вреда, които могат да донесат отделни обреди при тази "чужда" религия (ето две характерни заглавия - Мюсюлманка колабира от глад и жажда; Дете получи кръвоизлив след криминален сунет).

В същото време медиите охотно съпоставят двете религии. Нерядко исконното действие от едното вероизповедание се свързва с аналогична активност при другата религия. Насоките в това направление са две - колко малко са построените джамии за сметка на православните храмове (съотношението е 900 към 3 800 според печата) или между двете религии е необходимо да има и на практика съществува разбирателство, което често се изразява в съвместни действия - например християни и мюсюлмани се молят за дъжд, Турчин служи литургия на Гергьовден, Турчин дарява камбана на християнски храм, Православен храм вдигнаха мюсюлмани и християни, Поп и имам ще благословят трапеза в Кърджали.

Помашка държава не е реална **

Основната характеристика, с която ислямът е бил показан в медиите - агресивността, е градиво на ясно откроената митологема *Ислямът създава заплаха*. Тук и най-добре се очертават особеностите на "вътрешния" и "външния" наратив.

Тази митологема често идва от действията на отделни ислямски секти, с които самата религия е представена в отношения на антагонизъм и конфликт (например нелегалната организация "Ислямска защита" или сектата "Мюсюлмански братя", която събира за обучение турски деца).

В същото време внушения за опасността и агресивността на исляма идват и при представяне на самото вероизповедание - оплаквания, че в училище се пропагандира фундаментализъм или че масирано се откриват мохамедански училища.

Най-често обаче митът за исляма като заплаха за Европа се гради от прояви на религията в други страни или отражението им у нас ("Алжирска ислямска заплаха за Европа"; "Алжирските ислямисти колят и разстрелват"; "Ислямски фундаменталисти сеят раздори сред мюсюлманите у нас").

Ислямът създава проблеми на българомохамеданите в Родопите е друго градиво от структурата на вероизповеданието. Внушенията са в насока за отцепване в автономна област районите на Якоруда, Гоце Делчев, Сатовча от нелегалното движение "Ислямска защита"; ислямски емисари в Родопите; превръщането на Якоруда в мюфтийството.

Внимателното разглеждане на отделните подходи при съграждането образа на

исляма откроява някои негативни ценности (агресивен, предизвикващ социална деструкция, рушаш държавността и изискващ подчинение), които могат да се забележат предимно във външните прояви на вероизповеданието. У нас, въпреки многопластовото послание, по-скоро се откроява представата за една традиционна религия с дълбоки корени, към която вестниците подхождат нееднозначно.

Папата зове към мир

Като правило събитията, свързани с КАТОЛИЦИЗМА, се развиват извън България. Най-чест повод за текстовете, посветени на него, са отношенията му с институциите (особено папската), с политиката, с ритуали и обреди. Въпреки отсъствието на ясно очертан образ в повечето вестници, религията е представена като толерантна, свързана с традициите, единна и милосърдна.

Тази позитивна и достатъчно синхронна представа за вероизповеданието се изявява в една единствена опозиция като "*различното*", "*другото*", спрямо "*познатото*", "*нашето*" (православното).

Моделът няма аксиологичен, а чисто познавателно-описателен характер. Не се наблюдават медийни внушения за превъзходството на едната религия над другата. Взаимоотношенията им са единствено плоскостта: познато - по-малко познато.

Наративният подход към католицизма откроява няколко основни стълба. Религията е представена като тясно свързана с *традициите* (съобщения за различни обреди и ритуали). Тя твърдо отстоява основната ценност - *съхранението на човешкия живот*. *Защитава бедните* (темата за милосърдието) и *умиротворява* (спомога за уреждане на конфликти в "горещи" точки). Силното ѝ присъствие в отделни страни я извежда и като тясно свързана с *политиката* (Демокрация например акцентира върху ролята на църквата в обществения живот на Полша). Вероизповеданието е показано и като *обновяващото се* (посещение на Папата е отбелязано с рок-концерт; Папата сниман в телевизионна реклама; католически свещеник иска дете в епруветка).

При представянето на религията се вметват и някои подтеми, свързани с *нашата страна*, обединени от разбирането за възможността ни евентуална полза от подкрепата на могъщата католическа църква - България е оневинена за атентата; поканен е обвиненият Сергей Антонов от Папата; Агджа иска помилване и среща с Папата; ще посети ли Папата България; ще се срещне ли с президента Желев.

Представата за католицизма като "другата" религия е съградена с нужното уважение и възможната обективност в подхода. Като цяло негативни внушения не се правят, но и не се забелязва стремеж да се вникне по-задълбочено в каноните на вероизповеданието. Медийното представя оставя впечатление за известна ситуативност на подхода, за създаване на вестникарско събитие, когато темата се "подаде" (а нерядко - и се развие) от някакъв друг източник.

Бог е любов

Образите на **ПО-МАЛКИТЕ ТРАДИЦИОННИ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ** носят разнопосочна смислова натовареност. Водещата опозиция за повечето от тях е: привързаност към традициите - чуждост, другост, различност. По-скоро позитивни са представите за: *Протестантските църкви, Адвентистите от седмия ден, методистите, петдесетниците.*

Като цяло те са предимно: толерантни и привързани към миналото и реликвите си (*Протестантски църкви* - открита е библията на Мартин Лутер; *Адвентисти от седмия ден* - честват 105 годишнина).

Ясно се забелязва отсъствието като цяло на негативни внушения. Спорадичното битуване на тези религии на вестникарските страници обаче показва незаинтересоваността по принцип към тях и активизиране на отношението само при конкретен събитийен повод.

Три други вероизповедания се разполагат по принцип в единна ценностна скала.

Предимно свързани с традициите са: *дъновистите* (провеждат събор в Рила), *Общество за Кришна съзнание* (посрещат 509-а година; фестивал, посветен на 100-годишнината от рождението на духовния учител Шрила Прабхупада) и будизмът (открито е рожденото място на Буда).

"Аз заповядах газовите атаки"

При **НЕТРАДИЦИОННИТЕ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ** дихотомният модел добива акцентирана оценъчна окраска. На познатото православно вероизповедание се противопоставят като цяло *чужди, опасни, агресивни, деструктивни* религии. Съграждането на образите на отделните вероизповедания навежда към няколко основни знака.

Най-често те са представяни като опасни, защото: подтикват към *убийства и самоубийства* (*мормони, Муун, Аум*), *правят апокалиптични внушения*, упражняват *насилие*, като вербуват деца (*Свидетели на Йехова*) и дрогират малолетни (*Слово на живот*).

Деструктивни са, защото извършват атентати (случаят в Токийското метро), *запращат с терористични актове* (японското летище), *произвеждат*

химически и биооръжия (Аум).

Подтикват към *социална деструкция*, като шпионират държавата (мормони), проникват в различни структури, вербуват хора от елита на обществото, с което целят дестабилизирането му.

Те са вредни и защото: подстрекават към отказ от военна служба (*Свидетели на Йехова*) и подтикват към отклоняване от служебните задължения (случаят с дезертиралия летец муунист за участието си на сватба, определена от *Муун*, и осъден за това), чертаят граници за психодържава на Балканите (Сциентоложка църква).

Вероизповеданията са и агресивни, защото: *активно* разпространяват *литература* (в т.ч. забранена) (*Слово на живот, Свидетели на Йехова, Муун*), разширяват влиянието си и привличат нови членове (*Слово на живот, мормони, Муун*).

Религиите се обвързват и с икономически апетити (желаят да участват в приватизацията) (*Нови евангелски църкви, "секти"*) и използване на *измама* (*Еммануил* - регистрирани в Пловдив под името Обединени божии църкви).

При нетрадиционните вероизповедания най-ярко се откроява негативистичният медийен подход. Станали медийно събитие по някакъв конкретен повод за определен период от време, те плътно насищат вестникарските страници, за да бъдат забравени за по-дълго или по-кратко време до следващото напомняне за себе си.

* * *

Медийният образ на ПРАВОСЛАВИЕТО се конструира основно чрез опозицията *съгражда - руши*.

Логично най-много внимание е обърнато на проблемите в Българската православна църква. *Разединението* в нея и *борбата за надмощие и власт* превръщат религиозната тема в една умалена проекция на цялостната социалнополитическа картина в страната.

На разкола медиите противопоставят идеята за *единението* като необходимо позитивно градиво; единение, в основата на което могат да застанат и възвръщащите се традиции, и преосмислените ценности.

Вярата срещу деструктивното начало, милостта срещу жестокостта
са в основата на тълкуванието на религията като нравствен коректив и подкрепа на доброто у човека, на устояващия и укрепващ български дух.

Чрез различните подходи образът на православието се откроява многопластов, разнопосочен и жизнен, в който позитивните характеристики са не само опозиция на вътрешната му противоречивост, но извеждат на преден план конструктивното начало при представянето му в медиите.

ИСЛЯМЪТ е показан чрез "вътрешен" и "външен" наратив, които съществено изменят отделните елементи от образа му. Неоднозначни, но без явно открити негативни характеристики, са проявите му вътре в страната, докато извън нея ясно се очертават контурите на една агресивна и деструктивна религия.

В медиите **КАТОЛИЦИЗМЪТ** е показан като "различното", "другото" спрямо "познатото", "нашето" вярване (православието). Без негативни внушения, но и без особена задълбоченост при представянето, религията остава в плоскостта на положителните, но по-неизвестни ценности.

Чужди, опасни, агресивни и деструктивни се открояват чрез действията си **НЕТРАДИЦИОННИТЕ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ** по страниците на печата. Тяхната подривна и вредна дейност се явява не само контрапункт на характеристиките на традиционната религия, но и чертае щрихите на една заплаха, която се артикулира от вестниците с цялата си тежест.

Скритите въздействия

Светлана Божилова

От 3 177 публикации на религиозна тема в изследвания период - 1 230 са съпроводени с илюстрации. Има материали, които са съпроводени с повече от една илюстрация. В други случаи илюстрациите имат самостоятелно смислово значение и придружаващите ги словесни текстове са със спомагателна функция. Богатото функционално битие на илюстративния материал на религиозна тема го превръща във важен ценностно-ориентиращ източник на информация.

Илюстрациите са често истинският смислов ключ към дешифриране на посланията. Тяхната видимост е колкото реална, толкова и илюзорна. Видимостите така се вплитат в сложните културни и социални кодове за познание, че техните послания са неочаквано сложни и многозначни. Многозначност, облечена в достъпна и наглед проста форма на възприятие, която, освен всичко друго, оставя дълготрайна емоционална дияра у читателя.

Какви са най-характерните особености на илюстрациите на религиозна тема в съдържателен и професионален план?

Имат ли те свой самостоятелен живот и ясни послания въвн от словесния текст, който ги огражда?

Буквалност, явна или скрита метафора - какви са предпочитаните функции на илюстрациите в българския печат?

Какво предпочитат да снимат българските фоторепортери?

Съществуват ли явни манипулативни техники при илюстрацията?

Има ли реални функции илюстрацията към публикациите на религиозна тема или нейното присъствие се корени във вестникарски стереотипи?

Това са част от проблемните зони, съпътстващи илюстрацията. Обект на анализ са четири вестника: два независими ("Труд", всекидневник с най-голям тираж, "168 часа", седмичник с най-голям тираж) и "Демокрация", орган на демократичната опозиция, "Дума" - орган на управляващата БСП. Фокусираното наблюдение на илюстрацията е за шестмесечен период - 1 януари - 30 юни 1996.

Най-много илюстрации в печата има на православна тема, традиционното християнско вероизповедание в България. Те са 65.6% от всички илюстрации, които са пряко свързани с религиозната тема. Естествено, най-много са илюстрациите, посветени на отразяването на религиозни празници, ритуали, обичаи. От богато илюстрованите страници, посветени на религиозните празници, се акцентува предимно на съхранението на ритуала и празника. Собствено религиозната проблематика рядко има познавателни функции и не черпи идеи от богатството на религиозни сюжети, теми и личности. Културната ни история съхранява богато съкровище от визуални символи и знаци на религиозна тема. За съжаление при отразяването на религиозни празници и ритуали, илюстрацията остава на битово-социално равнище. Навярно този подход е рефлексия от тоталитарното време, когато религиозните ритуали се представяха само на битово-социално равнище и бяха единствено свързани с идеята за народностни

традиции и единение.

Ритуалът в илюстрацията се превръща в елемент от социалния живот, той е повод за социални по своята същност послания. Анализът на илюстрациите показва, че при представянето на религиозните празници и ритуали, визуалното решение дава социалната проекция на празника и твърде рядко навлиза в религиозното битие. Видимостта на религиозната тема е социална, а не същностно-религиозна.

Така православните празници не са същински повод за религиозно познание чрез илюстрацията. Тя по-скоро се превръща в средство за национален интегритет. Така например, при празнуването на Тодоровден илюстрациите в "Труд" започват от първа страница и се пренасят на специализирана страница. Публикувана е икона на Св. Тодор Стратилат, която сякаш "виси" във визуално-текстовия масив, тъй като информацията е свързана само с ритуали на битово равнище. Заглавието е достатъчно симптоматично "Тодоре, Тодоре...". Неочаквано на вътрешните страници са поместени шест снимки на български политици с име Тодор. Най-голямата снимка е на бившия държавен и партиен ръководител на България преди демократичните промени - Тодор Живков. Така собствено-религиозната проблематика се превръща в събитийен повод за политическо вглеждане в социалните реалии. Религиозният православен празник става повод за вглеждане в социални личности и процеси, а самата религиозна проблематика е забудена в мъгла. Тя не е цел, а средство.

Подобна е и съдбата на страниците на същия вестник на големия християнски празник Благовещение.

Цели поколения са раснали без да могат да придобият елементарна визуална култура, свързана с разработката на религиозни теми и сюжети. Вместо религиозните празници да са повод за познание и вглеждане в собствено-религиозните ценности, те се превръщат в повърхностна регистрация. На Благовещение вестникът помества художествена фотография на малки момиченца (като светници), окичени на главите с венчета. Професионалното решение изразява непорочност, душевна чистота и доброта, а в социален пран - красиво бъдеще за страната ни. Но фотографията има свое собствено битие, което е далеч от религиозната тематика. Илюстрацията, макар и художествено решена, е външна обвивка на ритуал и празник, който тъне в своеобразна информационна мъгла. Илюстрациите най-често не помагат да видим същността на религиозния празник или ритуал, те са по-скоро израз на добро медийно възпитание към традиционните религиозни ценности. Същата закономерност се забелязва и при отразяването на Лазаровден, Великден, Цветница и др.

Отразената религиозна служба в илюстрациите е събитийна, често е ситуативно-регистрационна. На втори план политическите вестници показват държавни служители и политици, присъствали на религиозната служба. Илюстрациите на религиозни празници в "Дума" са най-често репортажно-регистрационни, без търсене на метафоричност и по-сложен изказ в посланието. Те са в истинския смисъл външно-илюстративни и трудно могат да имат стойност вън от текстовете, които ги онагледяват. Вестникът помества фотографии за празнуването на почти всички християнски празници. Но обикновено те са плод на външно и отстранено наблюдение, на показ на празника, без да са визуален и стилистичен акцент на страницата, на която са поместени. Почти няма конкретност на преживяването.

По-различен е подходът на в. "Демокрация". Илюстрациите от религиозните празници са репортажни, но най-често обект на наблюдение са обикновените участници в ритуали. Вниманието е съсредоточено не толкова върху лицедействието на ритуала, а към пречистващата му роля за вярващите. Това е и единственият вестник, който на страниците си "Култура" отделя повече място за религиозната проблематика, представят се християнски сюжети от повода за празника, взаимоотношенията религия-култура-изкуство. Към познавателни по своята същност религиозни текстове се поместват илюстрации за исторически религиозни събития и собствено-християнски теми.

Ритуалът е основен съдържателен елемент на илюстрациите, посветени на различни събитийни поводи.

Вестниците избобилстват с илюстрации за молебени, молебени за дъжд, плодородие, за здраве. Основен визуален знак в такива илюстрации е свещта, държана от човешка ръка. Молбата, упованието в господата, невидимият диалог "бог-човек" е основна тема. Този изключително често повтарящ се визуален знак е израз на стереотипи във възприятието или пълно пренебрегване на художествените метафори. Може да се предполага, че това пренебрегване на метафоричността на изказа не е израз на творческо безсилие, а е по-скоро непознаване на собствено-религиозната проблематика и ценности, които трябва да бъдат преведени на визуален език. Илюстрациите изразително представят идеята за духовната обител като бягство от социалното. Репортажи от манастири, осветяването на нови църкви е тема, активно присъстваща в печата. Те привличат зрителското внимание и акцентират на идеята за духовната обител като място за покой, за хармония, като възможност за усамотяване и бягство от социалните тегоби. При пълно отсъствие на социално равновесие, духовната обител си остава ценностна връзка с традиционното, непреходното, неподвластното на политически и социални раздори. В историко-културен план манастирите и църквите са хранилището на българския дух през петвековното османско робство и идеята за единение на народността дух присъства чрез поредиците визуални репортажи. В тях се поставя и остро въпросът за съхранение на тези национални светини и крепители на православната вяра и народностен дух. При посещенията на българския цар в изгнание Симеон II и неговата съпруга - голяма част от вестниците поместват фотографии за честите посещения в манастири и църкви. Духовното пространство в поместените снимки акцентува върху единството църква-род-родина. Молещият се Симеон се идентифицира с българина, който търси утеха и спасение в бога, в християнските ценности и добродетели. Илюстрациите са насочени към отразяване богатствата на човешката душевност, открити и преоткрити от православие. Християнството въобще е представено като извор на доброта, всеопрощение, духовно познание и движение напред. Репортажните снимки от духовната обител не са лицедействащи, а съпреживяващи мига на докосване до бога. Българинът няма като цяло необходимата религиозна култура и може би това е причината да се акцентува на пречистващата роля на ритуална, на вярата като неосъзната потребност от духовно пречистване и търсене на доброто. Едновременно с това духовната обител се свързва с идеята за единение чрез православната църква, като крепител на държавността.

Вътрешноцърковният живот в православната църква е съпроводен с илюстрации, които показват вътрешния раздор и противоречия в религиозните институции. За разлика от словесните текстове, които се стремят да съхранят видим баланс между спорещите страни, илюстрациите в анализирания вестник (с изключение на "Демокрация") представят отношението към враждуващите страни чрез изразните средства на визуалното въздействие. То остава невидимо за зрителя, но затова пък формира трайно отношение на безсъзнателно равнище. По визуален път се отдават скрити предпочитания към официалния Синод и патриарх Максим. Неговите снимки (на лице или репортажни) са предимно израз на мъдрост, достолепност, равновесие, добронамереност. При официалните религиозни празници и литургии

патриарх Максим е център на ритуала и неговата визуална интерпретация. Поместват се единични снимки в близък план на алтернативния патриарх Пимен, без композиционно да се вражда конкретно духовно или социално пространство. При създаването на алтернативен Синод вестниците не публикуват репортажи от църковно-народния Събор, а показват илюстрации на пуснати черни знамена пред Синодалната палата и на тревожно биещи камбани. Най-изразителни са илюстрациите при конфликта в Свещоливницата. Бунтуващите се свещеници (от алтернативния Синод) са показани голобради, с развети раса на улицата, а езикът на действието и поведението е доста нелицеприятен от универсалните кодове за възприятие. Патриарх Максим е показан в поредица от репортажни снимки пред свещоливницата, в които лицето му е тъжно и умислено, а жезълът в ръка индиректно ни показва кой е истинският духовен глава на Българската православна църква. Илюстрациите понякога гротесково показват алтернативния Синод ("Труд", "168 часа", "Дума") - дядо Пимен с наведена към земята глава, самодоволни и невнушаващи респект на протестиращи свещеници. Духовното пространство е по-близо до площадното зрелище и ни препраща към социалната обърканост и духовна смут. Посланието е, че онези, които се опитват да слагат камъка на раздора и в православната ни църква, са рушители на традицията, рода, държавността. Единствено илюстрациите във в. "Демокрация" показват доброжелателно ръководителите на алтернативния Синод, протест на студенти-богослови, делегати на църковно-народния Събор. Но снимките са предимно илюстративни, без да се търсят скрити въздействия, без да се формира скандално отношение към официалните духовни власти. Като цяло илюстрациите в българския печат плащат дан на рутинността, възпроизвеждат статуквото и са нечувствителни към различното, към другостта в различните й прояви.

Илюстрациите, посветени на Исляма, другото традиционно вероизповедание, са значително по-малко - 28.6% от всички текстове, пряко свързани с религиозната тема. Илюстрациите, представящи исляма, са силно изразителни, заредени със скрито въздействие. Повечето вестници регистрират визуално официалните ислямски празници Рамазан Байрам и Курбан Байрам. Много симптоматични са илюстрациите за празника Курбан Байрам във в. "Труд".

Словесните текстове са информационно-доброжелателни, но илюстрациите имат далеч по-сложна семантика. Първи сюжет: Черен коч беше заклан от областния мюфтия в София. На снимката е запечатан мигът, когато областния мюфтия, облечен в духовни дрехи, посича главата на красивото животно, от чието тяло струи жизненост и енергия. Независимо, че привнасянето в жертва на животни е традиция и в българския бит, нагледът на тази сцена поражда чувства на жалост към животното и отвращение към извършителя на деянието. Като универсални кодове на равнище архетип, унищожението, насилието, властта над беззащитните поражда отрицателни емоции и лошо отношение към исляма. Втори сюжет: Детенце украсява с венче главата на жертвено животно. Така не безсъзнателно равнище се показва, че дори децата ислямът превръща в жестоки, безсърдечни и агресивни. Тези снимки са симптоматични за наличието на широк регистър от манипулативни техники, които българската илюстрация владее. В. "Дума" пък предпочита илюстрации на тема "Ислям" извън пределите на страната ни. В тези илюстрации Ислямът е представен като опасен и агресивен. Първи сюжет: Снимка на агресивни млади хора с вдигнати в юмрук ръце, съпроводена с текст "Ислямската партия на благоденствието ругаеше всички, които са против "Аллах". Втори сюжет: Показан визуално атентат на Ислямски фронт за освобождение на Кашмир. От илюстрацията ни гледа разруха и смърт. Макар сюжетите на илюстрациите да не са свързани с изповядване на исляма в нашата страна, емоционалното въздействие на фотографията и на изпратеното чрез тях послание трупа негативни черти върху портрета на това вероизповедание. На този фон силно впечатление прави илюстрацията на Ройтерс на тема "християнство". Сюжетът е следният: Актьор, преоблечен като Иисус, мъкне тежък кръст на улицата и събира помощи за бездомните деца. Художественото решение ни връща към исконни ценности - доброта, милосърдие, човешка топлина и любов. При отразяването на нетрадиционните вероизповедания илюстрациите са рядък гост. Обикновено се използват чужди визуални източници за илюстрация дейността на Аум, Муун, Свидетели на Йехова, Слово на живот и др. Илюстрациите, с малки изключения, показват другостта в религията като

заплашителна, рушаща традицията и държавността, превръщаща отделната личност в подвластна на чужда, недобра воля. Ако тези илюстрации са симптоматични за секти, забранени в България, не бива да се пренебрегва фактът, че тази тоналност на интерпретация е характерна като отношение и за признати нетрадиционни вероизповедания у нас. На добри чувства във визуален план се радва Обществото за Кришна съзнание. Техните ритуали по посрещането на Новата им година бяха обект на поредица от художествено-решени репортажни снимки.

Анализът на визуалната публикационна политика ни дава представа за духовния климат на обществото, за скритата философия на видимото. Видимостта кипи от послания, често нелицеприятни за обществото, тръгнало към трайни демократични реформи. Едновременно с това се наблюдават следните тенденции:

Битовост на илюстрациите с религиозен сюжет, склонност към смилане на посланията на равнище всекидневно съзнание.

Търсене на художественост на изказа и на метафоричност, която е социална, а не собствено-религиозна.

Илюстрацията и самата религиозна тема се ритуализират. Визуалният стереотип "Молещият се човек със свещ в ръка" е израз на позитивно отношение към религията. Стремж да се социализира религията, а не опит да се обогати обществото в духовен план. Религията сякаш се превръща в своеобразен социален залогник.

Не се пропагандират религиозни ценности, а външната им ритуална обвивка. Повторението и монотонността във визията поражда идеята за сигурност.

Понякога илюстрациите очовечават религията и я превръщат в достъпно послание. Преобладават събитийните илюстрации и с отделни изключения присъства художествената фотография като лично авторово духовно пространство. Българските фоторепортери имат творчески ресурс, но нямат необходимите познания, за да преведат на визуален език религиозни теми, сюжети, символи.

Видимостта на религиозната проблематика е толкова голяма, че не може да се прекрачи в сложния и богат населен със символи и послания религиозен свят. Българската илюстрация все още не е прекрачила прага на многозначността, на емоционалната и смислова провокация.

начало

* Българските съответки на тази дума са "привидност", "призрак", "видение", "кумир", "образ" и др. Наистина, вестникарите заеха едно по принцип празно място при осведомяването на публиката за религията, както по принцип, така и за новите религиозни движения (т.нар. в посткомунистическата артикулация "секти"). [обратно](#)

** Помаците са българи, насилствено приели исляма преди векове